

המשפחה והאישה בהגותו של אהרון דוד גורדון

גד אופז

א. מקומה של המשפחה במארג המעגלים האורגניים

מוקד המעגלים הקונצנטריים שעליהם השתית א"ד גורדון את תורתו הוא היחיד - האדם המממש את 'צלם אלוהים' הגלום בו. אלא שלשיטתו, תהליך מימוש הפוטנציאל האנושי אינו אפשרי במצב של התבודדות ופרישות.¹ הוא מותנה ביצירת מעגלים מתפשטים והולכים מהיחיד אל הלאום וממנו אל כלל האנושות. גורדון מנסח זאת כך: '[...] כסגולת אישי האנושות להתאחד לקיבוצים אורגניים חיים, לגופים חיים עליונים, בזה אולי יסוד כל כוחו של אדם להתפתח ולגדול במידה שאינה אפשרית ביתר החי' (א"ט, עמ' 74).² כך, לשיטתו, נבנה האורגניזם האנושי-חברתי, הדומה במהותו לכל מערכת חיים דינמית.³

הסוגיה העומדת לדיון במאמר זה היא מה היתה תפיסתו של א"ד גורדון בשאלת מקומה של המשפחה כשלב במכלול המעגלים האנושיים-חברתיים: האם ראוי לסווג אותה כמעגל אורגני, או שמא אין היא אלא 'יצירה מלאכותית' שיצרו בני האדם לשם פתרון מכני של בעיות הכאן והעכשיו?

לא רבים המקומות שבהם נדרש א"ד גורדון לסוגיה הזאת. היא עלתה לסדר יומו והיתה מושא לדיוניו רק בהגותו המאוחרת, כאשר הלך וגבר בו החשש שמא ייגרם שיבוש שאינו בר־תיקון, חלילה, אם חבריו חלוצי העלייה השנייה והשלישית ידחו את יצירת חיי המשפחה מפני חובות ההגשמה, והצעירים יגיעו למצב של 'רווקות עד שילבין הראש' (א"ע, עמ' 475) (משמע, עד שיאבד כושר ההולדה, וגם היכולת ליצור זוגיות תקינה תיפגם). במסה 'לבירור רעיונו מ'יסודו',⁴ שהיא אחת מן המסות

1. בעת האחרונה התעשר מדף הספרים המוקדשים להגותו של אהרון דוד גורדון בשני חיבורים חשובים. האחד הוא ספרה של שרה שטרסברג-דיין, יחיד, אומה ואנושות: תפיסת האדם במשנותיהם של א. ד. גורדון והרב קוק, בני ברק 1995. השני הוא ספרו של א' שפירא, אור החיים ביום קטנות: משנת א.ד. גורדון ומקורותיה בקבלה ובחסידות, תל-אביב תשנ"ו. לנושא הדיון הנוכחי ראה בעיקר שם, עמ' 191-203.
2. מראי המקום מתוך: א"ד גורדון, כתבי א. ד. גורדון, הספריה הציונית, ירושלים תשס"ז. מספרי העמודים מצוינים לאחר ציון הכרך כדלהלן: כרך א: האומה והעבודה - א"ע; כרך ב: האדם והטבע - א"ט; כרך ג: מכתבים ורשימות - מ"ר.
3. ראה: האדם והטבע, עמ' 176.
4. שם, עמ' 175-207.

המשפחה והאישה בהגותו של אהרון דוד גורדון

המאחרות והיותר שיטתיות שכתב, הקצה גורדון מקום לשאלת ערכה של המשפחה וקבע: 'ביסוד החיים הקיבוציים של האדם - כמו של יתר החי - הונחה על פי עצם הטבע המשפחה, ומשם מהמשפחה המצומצמת, התפתחה המשפחה הגדולה, האומה, העם' (א"ט, עמ' 175).

משמע, 'המשפחה המצומצמת', הביולוגית, הטבעית, היא שלב אורגני בהתהוותה של 'המשפחה הגדולה' - כלומר, 'האומה, העם'. יש להימנע מלהסיק מסקנה שגויה מנוסח דבריו של גורדון, והיא שניתן להשוות בין האדם ובין יתר החי. ציון המכנה המשותף ביניהם נועד להדגיש את תפקודה הביולוגי הטבעי של המשפחה כמסגרת שבה מתרחשים היווג, ההולדה וגידול הוולדות. עם זאת, האדם מתייחד מכל שאר בעלי חיים ביציבות חייו המשפחתיים, שהם לא רק מסגרת לגידול פיזיולוגי אלא גם מערכת של שותפות נפשית-רגשית ומסגרת חינוכית-לימודית, שבתוכה נוצרת ומונחלת תרבות. לפיכך מהווה המשפחה מעגל ממצע בין היחיד ובין האומה - 'המשפחה הגדולה', ובהמשך - בינו לבין כלל האנושות.

דברים נוספים שכתב גורדון באותה מסה מבהירים זאת ביתר חדות:

החיים הקיבוציים [חברתיים, ג"א] הטבעיים מתחילים מהמשפחה, פה ישנם בעין כל הקשרים הטבעיים [ההדגשות שלי, ג"א], הגופניים והנפשיים, החמריים והרוחניים, הנחוצים לחיים קיבוציים שלמים. פה ישנם קשרים חיים לא רק בין פרטים בני דור אחד, בני הדור החי, כי אם גם בין הדור החי ובין דורות העבר, מצד אחד, ובין דורות העתיד, מצד שני, מכאן צריכה בעצם להתחיל ההתחדשות האנושית [א"ט, עמ' 202].

בהמשך דבריו הוסיף:

אין קפיצות בטבע. הסדר הקוסמי של התפשטות החיים הוא: מהיחיד - אל המשפחה ואל האומה ומהאומה - אל הגזע והאנושות וכן הלאה [א"ט, עמ' 204].

יש לשוב ולומר אם כן: לתפיסתו של גורדון, המשפחה היא חוליית מעבר הכרחית מהיחיד, שהוא התא הראשוני של כל חברה אנושית, אל המעגלים המתרחבים והולכים: האומה וכלל האנושות. יתר-על-כן, המשפחה היא התשתית ליצירת תרבות אנושית. בתוכה נרקמים הכישורים החיוניים לבניין קשרים בין-אישיים. אין היא יחיד שחיו תחומים בין לידה למוות, אלא היא שלשלת רצופה של דורות המעבירים לבאים אחריהם מסורת של זכרון עבר, שהוא תשתית לכל תרבות אנושית. על מסד הזיכרון והתרבות נבנים חיי העתיד. מכאן אנו למדים כי באין משפחה לא יקים עם. וכלשונו של גורדון:

חיי האדם הקיבוציים מתחילים מן הזוג, מחיי המשפחה, אולם החיים האנושיים בעצם, החיים האנושיים עם כל היחסים

האנושיים שבהם, עם כל הריכוז האנושי והיצירה האנושית שבהם, מתחילים בהכרח מקיבוץ פחות או יותר גדול, מהאומה, מן המשפחה הגדולה והמורכבת [ההדגשות שלי, ג"א]. פה בעצם מתהווה האדם, פה הוא כאילו מתרקם ומתיצר שנית, מתרקם ומתיצר בבחינה פסיכולוגית, כמו שהתרקם והתיצר בראשונה בבטן אמו בבחינה פסיכולוגית, פה כעין בית המלאכה של רוח האדם [א"ט, עמ' 280].

אף שעיקרם של דברים אלה בהסברת ערכה של האומה, כלולות בהם שתי קביעות רבות חשיבות על המשפחה. הראשונה היא הקביעה שחיים אנושיים-קיבוציים מתחילים 'מחיי המשפחה'. משמע, קיום התא המשפחתי הוא תנאי מוקדם והכרחי לקיומה של כל מערכת אנושית אורגנית. בקביעה החשובה השנייה מתבטאת תפיסת האומה כ'משפחה גדולה ומורכבת'. דימוי זה מעניק מנייה וביה מעמד של ישות אורגנית למשפחה.

ב. 'האהבה הטהורה'

את גורדון העסיקה השאלה מהו הדבק הקושר יחד במעגל החיים איש ואישה תחילה, ולאחר מכן את שניהם עם ילדיהם, ומצרף אותם לצוותא הקרויה משפחה. תשובתו לשאלה זו היתה 'האהבה העליונה', או 'האהבה הטהורה'.

הניסיון להתחקות אחר משמעות המושג המורכב והעמום 'אהבה טהורה' בהגותו ובלשונו של א"ד גורדון מעלה כי לפי תפיסתו, 'האהבה הטהורה' היא רגש שאין למצוא דוגמתו אלא באדם. האדם התפתח בזכות יכולת ההכרה והגיע לרמה שכלית המתעלה מעל לכל אינסטינקט. אולם בהשגה ההכרתית לא סגי. מטבעה היא נוטה אל הריכוז, החירור והצמצום, אל העיסוק בקוצו של יוד. כדי להמשיך את תהליך הצמיחה וההתפשטות של הנפש האנושית דרוש שיווי משקל בין ההכרה השכלית לחוויה הרגשית. בלא איזון זה אין בכוחה של הנפש האנושית להתנשא ולהתאחד עם ההוויה הקוסמית. האהבה היא אחד הביטויים להתעלותו של האדם אל מעבר למגבלותיהם של כל שאר בעלי חיים. יתרון זה נקנה לו בזכות הפוטנציאל הגלום בו להכיר ולחוות במשולב. לדברי א"ד גורדון:

[...] אותה התאוה המינית, ואולי גם האהבה המינית, הפועלת בבעלי החיים בצורת פעולה סטיכית, מולידה בקרב האדם או מפתחת בקרב האדם רגש מפולש לעצם החיים, לעצם ההוויה העולמית. רגש האהבה הטהורה, אשר במידה שהיא טהורה, במידה שהיא מפולשת למקור החיים, בה במידה היא עמוקה, בה במידה היא עזה כמות [א"ט, עמ' 278] [ההדגשה במקור].

ייעורה של המשפחה האנושית אינו רק קיום יחסי מין לצורך רבייה, וגם לא גידול צאצאים גרדא. חיי משפחה הם שותפות מורכבת. כלולים בהם מחשבות, רגשות וטרדות יום-יום, הנמשכים לאורך מסלול חיים שלם. חיי משפחה הם חיים בצוותא

הדא. מידת הקרבה המשפחתית היא כה רבה עד כי לעתים מיטשטשים הגבולות בין בני אדם בעלי אישיות נבדלת ומובחנת. מה יכולים אם כן להבטיח קשר עמוק ואינטימי מחד גיסא, ושמידה על גבולות היחיד ועל ייחודו מאידך גיסא? לזה כמו לזו חרד א"ד גורדון:

לא למותר אולי רק להזכיר, כי יחסים רצויים בין הגבר והאשה וגם בין כל אחד מהם לבין עצמו מצד זה, יחסים מתאימים לתעודתם האנושית-הקוסמית העליונה יכולים להיות מושגים רק כשגם הגבר גם האשה ידעו לחיות את כל עצמם, כשכל אחד מהם ידע לראות חיים בעולמו העצמי המיוחד. ומכאן ידע להעמיק ולהעשיר את עצמותו על ידי עצמות שותפו בחיים המשפחתיים. הן זה בעצם סוד האהבה העליונה בין גבר לאשה, סוד המשיכה ההדדית בין שני עולמות כל כך שונים זה מזה וכל כך משלימים ומחדשים זה את זה [א"ט, עמ' 202].

תא שמע, ייעודם העליון של חיים משותפים, חיי משפחה שחולקים יחדיו גבר ואישה, הוא ייעוד אנושי-קוסמי. בהמשך המסה 'לבירור רעיוננו מיסודו', שממנה מצוטטים הדברים, מכנה א"ד גורדון את האדם המממש את הייעוד האנושי-הקוסמי 'אדם בצלם אלוהים' (א"ט, עמ' 205). מדובר באדם המשיג את תעודתו הנשגבה ביותר של בן המין האנושי - אדם היוצר לעצמו חיים ההולמים את אישיותו הייחודית. אדם המשיג מידה זאת של הגשמת מהותו העצמית מסוגל להתעלות ולהתחבר עם מכלול ההווה. תנאי חיוני אפוא למימוש הייעוד האנושי הוא שחיי המשפחה לא ימחקו ולא יבטלו את ייחודו של כל אחד מבני הזוג. רוצה לומר, תרף הקרבה המשפחתית האינטימית, מטשטשת הגבולות, יישאר כל אחד מבני המשפחה אישיות נבדלת, יוצרת וצומחת בזכות עצמה. חשוב להדגיש כי הדברים אמורים באותה מידה הן בגבר והן באישה, שאותם ראה גורדון כשווי ערך. השותפות המשפחתית בין אנשים שכל אחד מהם הוא אישיות בדולה ואוטונומית יכולה לרומם את עצמותו של כל אחד מהם בזכות הנתינה ההדדית. נתינה זו נובעת מקשרי האהבה. סוד כוחה של 'האהבה העליונה' - כלומר, 'הטהורה' - טמון, אם כן, ביכולת לגשר בין עולמות אנושיים שונים, ליצור סינתזה מצירוף הניגודים, ובתהליך דיאלקטי להמשיך את קו הנתינה ההדדית, שממנה נובעות ההתחדשות וההתעלות הנבדלת של כל אחד משני בני הזוג.

ראוי לשים לב להקבלה בין האופן שבו מרומם גורדון את היחיד המתעלה למדרגת 'צברא בצלם' ובין המשמעות שהוא מעניק ל'עם אדם' - עם המממש כעם את צלם האלוהים, עם שבזכות זהותו המובחנת מכל עם אחר נכון לקבל את שונותו ובבדלותו של עם אחר לא כאיום על עצם קיומו ועצמאותו, אלא כגורם המעשיר אותו עצמו. דבריו של גורדון במסה 'האדם והטבע' מבהירים עוד יותר את מושג 'האהבה העליונה-טהורה' ומעשירים את הבנתו:

[...] האהבה העליונה אינה צמצום ה'אני' של האוהב בשביל לפנות

מקום ל'אני' של האהוב, כי אם להיפך, התפשטות חייו של האהוב לתוך נפשו של האהוב, כמו שהאם האוהבת חיה מתוך נפשה לתוך נפש ילדיה. הגה הרגש היותר יפה, היותר עמוק והיותר קדוש בכל רחבי הבריאה, בכל מעמקי החיים. [...] במידה שאדם משתחרר מצמצומו הצבי [מלשון צב הסגור בשריונו, ג"א], במידה שנפשו נעשית יותר מפולשת לחיי העולם, במידה שהוא מתקדש בקדושה עולמית, קוסמית, בקדושתה של האידיאה העליונה, - בה במידה הוא זוכה לאהבה עליונה [א"ט, עמ' 144] [ההדגשות במקור].

בפסקה הזאת מציג גורדון את אהבת האם כדוגמה הנעלה ביותר לאהבה. ראוי לשים לב שאין הוא אומר דבר על אהבת האב. בכך יש עדות עקיפה - אך רבת משקל וערך - ליחסו אל האישה. גורדון סבר כי לאישה יש יתרון טבעי בזכות תכונת האימהות הגלומה בה. את חסרונה של תכונה זו בגבר ראה כנחיתות.

גורדון תיאר את 'האהבה העליונה' כרגש היפה, העמוק והקדוש יותר מכל רגש אנושי אחר, רגש שהשגתו אפשרית אך ורק כאשר אדם משתחרר מנטייתו השכלתנית להתמקד ולהצטמצם בחשיבתו, ונפשו נפתחת לקלוט את הטבע בדרך החוויה. כשרון היצירה האימהי ונטייתו של האישה לצד החוויה והרגש, שתי תכונות אלו מעניקות לה, אליבא דגורדון, יתרון מעלה על הגבר, כפי שעוד יתברר בהמשך הדברים.

המסקנה השנייה הנובעת מדבריו אלה של גורדון היא ש'אהבה עליונה' מושגת רק במקום שבו אין יחסי תלות בין בני אדם - מקום שבו כל אדם הוא נושא 'צלם אלוהים' בזכות עצמו. מכאן אנו למדים שיש בה, ב'אהבה העליונה', יחס דיאלקטי של ניגודים בין שני בני זוג. כגבר וכאישה הם נמצאים לא פעם בעמדות מקוטבות זה מול זה, אך עם זאת מביאה אותה שונות עצמה למשיכה הדדית, ומהווה פתח לשילוב שיש בו השלמה פורייה ויוצרת.

ג. שאלת סדר הקדימויות - עבודה בטבע או חיי משפחה

האוטופיות של גורדון התבטא בחתירתו להתחדשות בכל מעגלי החיים - החל ביחיד וכלה בכלל האנושות. המשפחה היתה אחד מאותם מעגלים שבהם תבע גורדון לחולל שינוי ואותם ביקש לחדש מן היסוד. ואולם, הוא לא פירט כיצד אמורים להיראות החיים החדשים על כל שלביהם ומעגליהם. את עיקר מחשבתו הקדיש לא לעיצוב המטרה הסופית אלא להתוויית דרך התיקון, בהנחה שהליכה בדרך הנכונה תביא מאליה לחידוש המבוקש. לדירו של גורדון לא ניתן היה להפריד בין מטרה לאמצעי. הוא סבר שהליכה בדרך הנכונה היא מנייה וביה השגת המטרה עצמה. כלומר, הרעיון האוטופי מתחיל להתממש בעצם התהליך המוביל להגשמתו. השילוב שיצר בין מחשבה ורצייה מופשטות ובין המעשה הנעשה בפועל עולה בקנה אחד עם יסוד תפיסתו שמחשבה ורצייה מופשטות חייבות להיות כרוכות במעשים הנעשים בפועל,

ועם רעיון ההגשמה העצמית, העובר כחוט השני בהגותו ובאורח חייו גם יחד.⁵ אליבא דגורדון, ראשיתה של כל התחדשות מותנית בשיבה לחיים בטבע ולעבודה בטבע. הוא סבר כי תנאי זה הכרחי ליצירת איזון בין ההכרה ובין החוויה. בלעדי איזון זה, יימשך תהליך השתלטותה של ההכרה על החשיבה האנושית והאופק היצירתי של בני האדם יצטמצם ויתכווץ. דברים אלה אמורים בכל יחיד, בכל קבוצה ובכל לאום, קל וחומר באדם היהודי ובעם היהודי, שזה מאות בשנים היה רחוק מחיים טבעיים בארץ מולדתו, ארץ-ישראל, שבה נוצרו התרבות, השפה והדת הלאומיות – אותם יסודות המעניקים לעם את ייחודו ואת זכותו להתקיים קיום עצמאי. בדבריו של גורדון על שאלת היחס בין עבודה בטבע ובין יצירת חיי משפחה ניכרת התפתחות מעניינת. בראשית דרכו בארץ היה סבור כי טרם נוצרו בה התנאים ליצירת 'המשפחה החדשה'. הוא טען כי מוטל על מי שמבקש לחיות חיים שלמים 'להכשיר את חייו ולהרחיבם, אף להתכשר אליהם לפי טעמו החדש בהווה ולתקנם לעתיד, באופן שיוכל להתכונן לחיות חיי משפחה על פי דרכו, לפי רוחו ולפי טעמו' (א"ע, עמ' 99). צא ולמד, שבעת ההיא טרם בשלו, לדעת גורדון, התנאים המתנים את יצירתם של חיי משפחה ומכשירים אותם. על-פי האמור בהמשך המסה, תנאים אלה אינם מתקיימים 'כל זמן שהוא עובד' (א"ע, עמ' 99). כלומר, כל עוד מוטל על האדם להתמסר עד תום למימוש היעד העליון – הכיבוש העצמי לעבודה. ואולם, אין זאת אלא דחייה של יצירת חיי משפחה – עד אשר יוכשרו לכך התנאים והלבבות. כעבור כשלוש שנים, ב'מכתב גלוי ל"ח ברנר' (תרע"ג, 1912),⁶ שב א"ד גורדון לסוגיית הזיקה בין העבודה לחיי משפחה:

חיי המשפחה מקבלים על ידי העבודה צביון חדש, כל כך חדש, עד שאין אנחנו יכולים עתה לדעת בשלמות, מה טיבו ומה ערכו. חיי העבודה של המשפחה הרי הם צירוף חיי העבודה והטבע של הגבר וחיי העבודה והטבע של האשה – צירוף כל כך עמוק, עד שאין לדבר בו כל זמן שהוא בבחינת דבר שלא בא לעולם [שם, עמ' 163].

גורדון הציג את השילוב בין חיי העבודה והטבע ובין חיי המשפחה כמשהו נשגב ועמוק עד כדי כך שאין אפשרות לתת לו ביטוי כל עוד לא התממש השילוב הזה בפועל. עם זאת אין הוא מציין, ולו גם ברמז, מהו אותו חידוש מופלא. כדרכו הוא נמנע מלדון במטרה האוטופית כשלעצמה, בצביונה ובסגנונה. כל מעייניו היו בדרך המוליכה אליה, בהניחו הנחה סמויה שהליכה נאמנה תביא מאליה להשגת המטרה.

5. על תפיסת ההגשמה העצמית אצל א"ד גורדון ראה: א' שביד, 'בין מרטין בובר לא"ד גורדון', בתוך: 'בלוך, ח' גורדון, מ' דורמן (עורכים), מרטין בובר: מאה שנים להולדתו, תל-אביב 1981, עמ' 229–243; הנ"ל, 'אחריות לכלל ישראל, הגשמה עצמית ומימוש עצמי', עיון, לג (תשמ"ד), עמ' 327–337.
6. האומה והעבודה, עמ' 158–164.

אלא שהפעם התגנב ספק לדבריו, שמא בגין דחיית יצירתן של מסגרות משפחתיות ייפגע מימושן של ערך העבודה. כלומר, הוא תהא האם העבודה בטבע היא כשלעצמה ערובה ודאית להשגת המטרה המיוחלת, או שמא יש יסודות נוספים, כמו יצירת חיי משפחה, המתנים את פעולתה המתקנת של העבודה:

עומדת על הפרק שאלת חיי המשפחה של העובד. עד עתה היינו יכולים להסתפק בזה שצעירים, שלא ידעו מה זאת עבודה, עובו את הכול ובאו לארץ־ישראל ועבדו. הרעיון הזה חדש, וזה הספיק בשביל למלא רוח חיים, רוח גבורה וביטחון את העובדים. אולם עתה אין זה מספיק עוד. עתה הגענו לידי כך, שכל זמן ששאלת חיי המשפחה של העובד לא הותרה, אין לומר לא רק כי רעיון העבודה ניצח, אלא אפילו כי מצא דרך לנצחוננו [שם, שם].

כעבור חמש שנים, בתקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה, שבה נתדלדל מאוד המחנה החלוצי, החריפה עוד יותר מצוקת העריריות בקרב אנשי העלייה השנייה וא"ד גורדון נזעק להתריע מפני 'הרווקות עד שילבין הראש' (שם, 475). הפעם הוא לא שב להציג את חיי המשפחה כמשלימים את פועלה של העבודה, אלא כערך נעלה בפני עצמו: 'בלי חיי משפחה לא ייבנה עם [הדגשה שלי, ג"א]. בכלל מחיי המשפחה מתחילים בעצם החיים האנושיים האקטיביים בכל האור שבהם ובכל הצללים, בכל גדלם ועמקם ובכל קטנותם ושפלותם, בכל הקדושה ובכל הטומאה שבהם. פה כור המבתן, פה עצם סוד החיים' (שם, עמ' 476). בדברים אלו יש לא רק ביטוי של חרדה, אלא גם הצהרה ברורה ותדה בדבר מקומה וערכה של המשפחה במעגלי ההווה האנושית. יש בהם יותר מרמז לפוטנציאל היצירתי הגלום במשפחתיות, כמו גם בכוח ההרס הטמון בהיעדרם של חיי משפחה.⁷

אנשי העלייה השנייה היו ברובם אינדיבידואליסטים מובהקים, ורק מיעוטם הגיעו, כבר בראשית הדרך, לחיים יציבים במסגרת קבוצתית. אנשי העלייה השלישית, לעומתם, יצרו מתחילת דרכם תרבות קולקטיביסטית מובהקת. גורדון היה מסויג מהנטייה להתקבץ בחבורות סגורות ואינטימיות, שבהן עלולה זהותו של היחיד להיספג בתוך האישיות הקבוצתית, היוצקת ישויות אינדיבידואליות למסה מגובשת אחת וכובשת אותם 'כדגים מלוחים' בחבית (מ"ר, עמ' 160). יותר מכול הרתיעו אותו קבוצות מאורגנות וממושטרות כדוגמת גדוד העבודה.⁸ הוא חרד גם מפני נטיות להמיר את התא המשפחתי בחברותא, בעדה או בקהילייה המשתיתה את האינטימיות

7. ביטויים נוספים למצוקה הארוטית ששררה בקרב אנשי העלייה השנייה ראה: ש' צמח, סיפור חיי, ירושלים תשמ"ג, עמ' 72; מ' צור, ללא כתונת פסים, תל־אביב תשל"ו, עמ' 36; מ' צור, ת' זבולון, ח' פורת (עורכים), כאן על פני אדמה, תל־אביב תשמ"ה, עמ' 77 [להלן: צור, כאן על פני אדמה].

8. האומה והעבודה, עמ' 563–584.

שלה על הסתגרות מכלל החברה. נטייה מעין זו אבחן בקרב חברי השומר-הצעיר:⁹

שאלת המשפחה בכלל ושאלת כלכלת המשפחה בפרט היא שאלה גדולה וקשה מאוד במצבו של העובד בארץ. שואפים לפתרה בדרך חיי שתפנות, אם בצורת קבוצה או בצורה אחרת. אם באמת בכוח החיים השתפניים לפתור את שאלת חיי המשפחה בשלמות, אם בכלל יש לפתור שאלת חיים גדולה, עמוקה והמורה כזאת על ידי צורה אחת קבועה של חיים קיבוציים, נניח לפי שעה בצריך עיון [...] בלי חיי משפחה אין עם וארץ, אין יישוב חיי, בריא, טבעי [ההדגשה שלי, ג"א] [א"ע, עמ' 576].

המילים המודגשות מסכמות את עיקר עמדתו של א"ד גורדון בסוגיית חיי המשפחה ומבטאות באופן ישיר את הדאגה שליוותה אותו במשך רוב שנותיו בארץ – הדאגה שמא תהיה החברה החלוצית חברה עקרה. הוא סבר שככל חיי משפחה ייחרץ דינה להתנוונות, לא רק משום שלא יהיו לה דורות המשך, אלא בעיקר מפני שמבלי משפחה יצטמקו החיים החברתיים ולא יצמיחו את התרבות הלאומית החדשה של יצירתה ייחל.

ד. שוויון ערך האישה

האינדיבידואליזציה של כל הישים ושל כל מעגלי הקיום היא, לתפיסתו של א"ד גורדון, תנאי הכרחי לחידוש חיי הפרט והכלל, החל בהתייחדותו של כל אדם ואדם וכלה בהתבחנותו של כל לאום בארץ מולדתו, בתרבותו, בלשונו ובדתו. א"ד גורדון צידד אם כן בחיי צוותא בתנאי שיהיו מושתתים על קבלת השונות והייחוד של כל אחד מהשותפים בהם. הוא שלל תכלית השלילה שוויון מכני בין בני אדם. עיקר חששו בהקשר זה היה בעניין מעמדה של האישה. דעתו היתה שהחברה החלוצית יצרה תפיסה מעוותת על שוויון ערך האישה, שאותו, כך סבר, יש להשתית על אדני השונות הביולוגית והתפקודית שיצר הטבע בין הגבר לאישה, ולא על שוויון מכני. לשיטתו, האישה טרם מצאה את המקום הראוי לה בחברה החלוצית.¹⁰ מחקרים שנכתבו בשנים האחרונות חשפו עד כמה היה האתוס החלוצי אתוס גברי בצביונו וכתביעותיו.¹¹ אתוס זה העניק יתרון ערך למשימות הפיזיות והביצועיות,

9. שם, עמ' 580.

10. המאמר היחיד העוסק ישירות בסוגיה זו הוא מאמרו של ש"ה ברגמן, 'האישה ותפקידה בחברה המודרנית', מחניים, צה (תשכ"ה), עמ' 48-51.

11. ראה: ד' ביאל, ארוס ויהדות, תל-אביב תשנ"ה, בפרק 'הציונות כמהפכה אירוסית', עמ' 231-267; דבורה ברנשטיין, נשים בארץ ישראל: השאיפה לשוויון בתקופת היישוב, תל-אביב 1987; הנ"ל, 'פועלות וחלוצות בעליה השניה – תקוות ואכזבות', עידן, 4 (תשמ"ה), עמ' 145-163; מ' זעירא, 'את ושר' – סיפור של אהבה גנוזה, מחברות שדמות, 1 (אדר תשנ"ה), עמ' 10-17 [להלן: זעירא, 'את ושר']; דפנה יורעלי, 'תנועת

שבהן לגברים יש על-פירוב יתרון מולד. למעשה, הסמאות המהפכניות בדבר אופי הקשרים בין נשים לגברים נותרו בלתי ממומשות. זאת משום שהאידאולוגיה המוצהרת לא הופנמה הלכה למעשה, וכמו בתחומים אחרים נשאר הנורמות המסורתיות טבועות בעומק נשמתם של החלוצים, שנהגו מידה מופלגת של איפוק ביחסים שבינו לבינה. זאת ועוד, הפער בין המציאות ובין האידאולוגיה היה פער אובייקטיבי במהותו. החיים בארץ-ישראל תבעו בראש ובראשונה התמסרות לעבודות תשתית, משמע מאבק חסר פשרות בעזובה ובשממה. העולים החלוצים, שבאו להחיות את הארץ, חלמו על שיבה לטבע ולעבודת האדמה. החלומות הרומנטיים הללו התחלפו לא פעם במציאות של חיים אפורים ותנאי קיום דחוקים. לרוב לא היו אלה חיים שיש בהם כדי למשוך צעירות החולמות להקים בית ולהוליד ילדים.

החברה החלוצית היתה חברה בעלת תודעה משימתית מובהקת. היא היתה בעיקרה חברת רווקים נוודים שדחו את הקמת המשפחה למועד מאוחר יותר, עד אשר ירווח להם ממתח החובות והתביעות, שנתפסו כקודמות למילוי צורכי הפרט.¹² דרישות המקום והשעה קדמו לכמיהות האנושיות להקים בית של קבע ומשפחה. מסיבה זו נבחנו הנשים על-פי יכולתן להתמודד עם האתגרים באותה מידה כמו הגברים ואפילו טוב מהם: לעבוד כגברים בעבודות השדה ובסלילת כבישים ולא להירתע ממשימות שמירה והגנה - 'עם הטורייה והשברייה'. אפשרות נוספת שהיתה פתוחה לפנייהן היתה לשמש תומכות ומסייעות לגברים בהתמודדותם. משמעותו של סיוע כזה היתה מתן שירותים בתחומי הבישול, הביגוד ושאר מלאכות השירות, למען יוכלו הגברים להתמסר בכל מאודם למטלות הקשות שייעדו להם תנאי החיים במציאות ההגשמה החלוצית.

במילים אחרות, כמו בחברה המסורתית, גם בחברה החלוצית היתה שמורה לגברים עמדת העליונות. ואולם, במובן מסוים היה מעמדן של הנשים בחברה החלוצית נחות עוד יותר ממעמדן של אימותיהן בחברה המסורתית. הן נתבעו להקריב קורבן כפול ומכופל על מזבח היעדים הלאומיים. העדפת המטרות הקולקטיביות והעמדתן מעל הרצון האישי יצרו לא פעם תנאים של ציפייה מתמשכת לבן זוג, לחבר, לאהוב ולאיש. לא פעם נמנעה מהן, מאותן נשים שבחרו לחיות במסגרת החברה החלוצית, היכולת לממש את כמיהתן לאימהות וליצירת קן משפחתי.¹³ האינטימיות הזוגית - המשפחתיות - איימה על קיום העדה, או הקבוצה, שנחשבה קודמת במעמדה

הפועלות בארץ ישראל מראשיתה עד 1927, קתדרה, 32 (תשמ"ד), עמ' 109-140; צור, כאן על פני אדמה, עמ' 61-84, 173-181 (מקורות בלויית הערות והארות); מ' שילה, 'חיות הפועלות בכנרת 1911-1917 כפתרון לבעיית הפועלות בעליה השניה', קתדרה, 14 (תש"ס), עמ' 81-121. לאחרונה ראה אור מאמר ששם לו למטרה לסכם את המחקר העדכני בסוגיה. ראה: י' בן ארצי, 'בין האכרים לפועלים: האישה בראשית ההתיישבות בארץ ישראל (1882-1914)', בתוך: יעל עצמון (עורכת), אשנב לחייהן של נשים בחברות יהודיות, ירושלים תשנ"ה, עמ' 309-324.

12. ראה: זעירא, "את ושר" (לעיל, הערה 11).

13. לשפע עדויות מאששות ראה: צור, כאן על פני אדמה (לעיל, הערה 11).

ועליונה בערכה. יתרה מזאת, בקבוצות מסוימות אף נשמעה קריאה להעדיף חברותא וארוטיקה חד-מינית על-פני המתה והאיום הטמונים, לכאורה, במיניות ההטרופית.¹⁴

כאמור לעיל, מה שנאמר ונעשה בקשר למקומן של הנשים בחברה החלוצית היה במידה רבה בשם התביעה להקנות להן מעמד שווה לזה של הגברים, אך זאת בתנאי שיתמודדו כמו הגברים עם האתגרים החלוציים. ואולם, ביומרה זו היה סילוף של ערך השוויון כמשמעותו האנושית: שוויון המכיר כלגיטימיות ובחיוב של השונות. את הפער בין הרצוי והמוצהר לבין המצוי בפועל תיארה האנתרופולוגית דבורה ברנשטיין: 'מיתוס השוויון בין המינים הוא, בין השאר, חלק מהמיתוס הכללי שהנציחה תנועת העבודה. כי אידיאולוגיה צרופה היא שהינחתה את כל פועלה. בהצגה-עצמית זו הוצג הנשאף כאילו אכן הושג [...]'.¹⁵

גם אם יש מידה של הפרזה בטענה שאידאולוגיה צרופה היתה הגורם הבלעדי שהנחה את תנועת העבודה ואת הדרך שבה ביקשה לשכתב את ההיסטוריה של התקופה החלוצית, עדיין שרירה וקיימת הקביעה שמסך עבה של מיתוסים האפיל על מורכבותן ועל הטייתן של העובדות ההיסטוריות. הדברים אמורים קל וחומר בסוגיית מעמדם של הנשים, שהדיון בה עורר מבוכה רבה בקרב הגברים והיה כרוך בתסכול רב מבחינת הנשים.

גורדון הוקן, שהיה בן גילם של הורי החלוצים ואף מבוגר מהם, התבלט בהשוואה לחבריו כנושא בשורה חדשנית וכנציג של תפיסה שוויונית בת-זמננו. עמדותיו באו לידי ביטוי במסה שחיבר לבקשת חבריו מנהלל: 'טודות לתקנות למושב עובדים'.¹⁶ במסה הזאת, שהיא מחיבוריו המאוחרים, שם גורדון את הדגש על ערך המשפחתיות. בכך כאילו רמז, שהפוטנציאל הטבעי ליצירת חיי משפחה חדשים גדול יותר במושב מאשר בקבוצה, שבגישתה השיתופית מנסה להמיר את המשפחתיות הטבעית בהידוק חיי החברותא. ממילא השתמע מדבריו שהמושב יכול להציע לנשים מידה רבה יותר של שוויון מזו שיכולה להציע להן הקבוצה. בין היתר התריס גורדון נגד מעמדה של האישה בחברה החלוצית:

היא עוד עד היום תלמידת הגבר [ההדגשה שלי, ג"א], ורואה את דרך חיי הגבר בתור סמל ומופת לדרך חייה היא ואת ערך זכויותיה בהיותן דומות לזכויות הגבר, בהיות לה האפשרות להשתתף בכל מעשיו הציבוריים של הגבר. בזה יש לראות במידה ידועה את רוח הזמן, את השאיפה להכניס את רוח הציבוריות בחיי המשפחה תחת לשאוף להכניס את רוח המשפחתיות לתוך החיים הציבוריים (א"ע, עמ' 452).

14. ראה: א' שדמי, 'בהיפוש אחר "הרעיון המדריך"', מקורות לחקר השומר הצעיר, 1 (מרס 1984), עמ' 70-80, ובעיקר הפרק 'משהו על השיתוף האירוטי', עמ' 76-78.
15. דבורה ברנשטיין, 'את המיתוסים סיפקו הגברים', פוליטיקה, 27 (1989).
16. ראה: האומה והעבודה, עמ' 451-460.

במרומו ובין השיטין הטיח גורדון ביקורת חריפה באתוס שיצרו חבריו. הוא שלל את אורח החיים שכפה על הנשים להתאמץ לחיות כגברים, לנהוג כמותם, ולעבוד כמותם בחקלאות, בשמירה ובסלילת כבישים. לפי תפיסתו, החברה החלוצית היתה חברה שהרימה את נס השוויון, אך בפועל הפכה את הנשים לתלמידות הגבר' במקום לתת לגיטימציה לכישוריהן הייחודיים. בהולדה ובאימהות ראה גורדון את גדולתה הבלתי ניתנת לערעור של האישה לעומת הגבר: '[...] היא ההרה והיולדת, הטובלת את כל התייצרותו וגידולו של הנולד, היא א.ס. [ההדגשה במקור] בזה בעצם חירותה העליונה וזכותה העליונה' (א"ע, עמ' 453). גורדון ראה את האישה כמי שהתברכה בכוח יצירה שאין דומה לו בין תכונות הגבר. הוא סבר כי תכונותיה הנשיות והאימהיות מקרבות אותה לטבע ומעניקות לה יותר פתיחות חווייתית. מכאן הסיק כי לנשים יש מעמד מועדף בחתירה אל האיוון המופר שבין ההכרה לבין החוויה, שכן הגבר מטבעו נוטה יותר לצד ההכרה המנכרת והמצמצמת, ואילו נטייתה הטבעית של האישה היא לצד החוויה האמפתית, שהיא כוח מתפשט.

גורדון שלל שוויון חיצוני 'בקומה, בצורה, בכוח, ביופי וכו'. הוא חתר לשוויון שבו 'יש לכל חבר האפשרות להביא לידי גילוי את כל עצמותו, לברוא את חייו ועולמו על פי דרכו' (א"ע, עמ' 452). דווקא משום כך הסכים, לכאורה באופן אבסורדי, עם התביעה להסיר את כל המגבלות החלות על השתתפותן של נשים 'בכל ענייני החיים, הפרטיים והציבוריים' (שם, שם). הוא עשה כן בידעו שאם יבוטלו המגבלות הללו יכירו הן הנשים עצמן והן הגברים בייחודן. לנשים יימצא אז מקומן הנכון בהברה, וכוחן היוצר יבוא למלוא ביטויו, משמע להיות 'א' ישה-אדם' (מ"ר, עמ' 178).

בצירוף 'א' ישה-אדם' מיצה א"ד גורדון את כוונת דבריו כולם. על משקל 'אדם-אדם' ו'עם-אדם' בא צירוף זה לומר שכאשר אישה מממשת את ייעודה וייחודה, היא מתעלה למדרגת אדם הממצה את תכלית קיומו, את היותו 'נברא בצלם אלוהים'.¹⁷

לסיום הפרק אשוב לדברים הנאמרים במסה 'יסודות לתקנות למושב עובדים'. במשפט תמוה, לכאורה, הכלול במסה זו משווה גורדון בין היחס השגוי לאישה הנובע מ'רוח הזמן' ובין 'השאיפה להכניס את רוח הציבוריות בחיי המשפחה'. רוצה לומר, זה גם זו לוקים בנטייה גברית-הכרתית-מכנית. כשם שהגברים מאלצים כביכול את הנשים להיות להם לתלמידות אם ברצונן לזכות בשוויון, כך הם גם מבקשים להשרות אווירה ארגונית, פוליטית, ממושטרת והייררכית על החיים המשפחתיים. לגבי רידו של גורדון עדיף היה אילו התהפכו היוצרות ועל החיים הציבוריים-קבוציים-קהילתיים היתה שורה 'רוח המשפחתיית', כלומר, אילו היו חיים אלו נוטים יותר לצד הנשי-חוויתי מאשר לצד הגברי-הכרתי.

17. ראה: שם, עמ' 224, 240-243, 258-262, 405. האדם והטבע, עמ' 205-206, 317; ג' אופז, 'יצירת "עם אדם" - האוטופיה הלאומית של אהרון דוד גורדון', הצינונית, טו (1990), עמ' 55-75; שפירא, אור החיים ב"יום קטנות", עמ' 203-207.

לא תהיה זו טעות להגות - אף שהדברים לא נאמרו במפורש - שגורדון ראה במשפחה האורגנית, הטבעית, יצירה שמאפייניה נשיים, ואילו במערכות החברתיות הרהבות אבחן מאפיינים גבריים המתעצמים ככל שגוברת בהן הנטייה למיסוד.

ה. מעין סיכום

העיון בשתי הסוגיות - ערך המשפחתיות ומעמד האישה - לא עמד במוקד הגותו של גורדון. גורדון עצמו נדרש לסוגיות אלו רק אגב דיון בשאלות המרכזיות שעוררו מציאות החיים היהודיים בראשית המאה ה-20 בכלל, והחיים בארץ-ישראל בתקופת העלייה השנייה והשלישית בפרט. ואף-על-פי-כן ארוגות שתי הסוגיות הללו במסכת השיבתו השלמה, עד שניתן לגזור אותן באופן לוגי ממכלול הגותו ולהקיש מהן במישרין על השלם.

אכן היסוד בשיטתו של גורדון היתה, כאמור, היחיד. היחיד היה בעיניו ראשית כל הראשיות וההתחלה מן היחיד היתה עבורו 'יסוד החיים והכרת החיים', כמאמרו של אליעזר שביד.¹⁸ מהנחת יסוד זו נבעה עמדתו יוצאת הדופן בהשוואה לעמדות הרוב המכריע של חבריו. הם ראו בקולקטיב את מרכז הוויית החיים, ואת היחיד כבעל ערך ומעמד משניים. גישתו של גורדון היתה הפוכה, והניגוד הזה יצר מתח אימננטי שהשפיע על כל תחומי הדיון, האישי והציבורי כאחד - החל בתחום החיים הפוליטיים וכלה בשאלות הנוגעות ליחסים שבין אדם לחברו. מסיבה זו התפלמס עם חבריו וטען נגדם שהשיקול הפרגמטי אינו גובר על השיקול המוסרי ואינו מצדיק את הגיוס לגדודים העבריים,¹⁹ ויצא בשצף-קצף נגד הקמת אחדות-העבודה, שהיתה לטעמו ארגון מונוליתי ואידאולוגי מובהק.²⁰ הוא היה בודד בעמדתו כאשר שלל את הצהרת בלפור, כנמקו שהצהרה זו אינה באה מכוח מעשה ההגשמה הציונית, אלא היא מעשה חסד הנובע משתדלנות, ולכן עלול להרדים את כוחות היצירה של העם, הנובעים מבחירה עצמית וחופשית של כלל פרטיו.²¹

בהידרשו לקבוצה גדולה של עניינים בוערים עמד גורדון לפני חבריו לא כדמות אב ומורה אלא כנביא ועם ומוכיח בשער.²² גם בשאלת היחס לחיי משפחה, ובעיקר בשאלת מעמד האישה, היה קולו קול בודד ויוצא דופן.²³ הוא הקדים בהרבה את הצעירים שבקרבם חי בגישתו האינדיבידואליסטית, ולכן היה קרוב מהם בהשקפותיו לתפיסה הרווחת כיום באשר למשמעותו של השוויון בין המינים - שוויון המושתת על אדני השונות.

18. א' שביד, היחיד: עולמו של א. ד. גורדון, תל-אביב תשל"ו, עמ' 67.

19. ראה: האימה והעבודה, עמ' 380-408.

20. שם, עמ' 408-438.

21. שם, עמ' 258.

22. ראה: א' שביד, 'איש הרוח המשוגע - השליחות הנבואית באישיותו של דואג - וא"ד גורדון', עיתון 77, 173 (יוני 1949), עמ' 16-21.

23. ראה התפלמסותו של גורדון עם דבריה של עדה פישמן (מימון) בסוגיית מעמד האישה בחברה החלוצית, מכתבים ורשימות, עמ' 177-178.